

УДК 595.42

С.Г. Погребняк

Національний науково-природничий музей НАН України,
вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна
E-mail: slava.pogrebnyak@gmail.com

ПОШИРЕННЯ ХИЖИХ КЛІЩІВ-АНІСТИД (TROMBIDIFORMES, PROSTIGMATA, ANYSTIDAE) В УКРАЇНІ

На території України виявлено представників 10 видів хижих кліщів-аністид. Відзначено типові місця мешкання цих видів.

Ключові слова: Anystidae, кліщі, поширення, фауна, Україна.

Вступ

Кліщі з родини Anystidae — хижаци, дуже рухливі, довгоногі та помірно великі (500–1500 мкм) представники наземної та мешкаючої на рослинності мезофауни. Їх можна зустріти на всіх континентах планети, за винятком Антарктиди. Родина розділена на дві нерівноцінні за кількістю видів підродини: Anystinae та Erythracarinae. Представники першої, нечисленні за кількістю видів, але фонові за траплянням, відомі як мешканці дерев, кущів та трав'янистої рослинності, види з другої підродини зустрічаються переважно на ґрунті або інших поверхнях (наприклад, на скелях, сипучому піску) з розрідженою низкорослою рослинністю, яку використовують спорадично як схованку чи місце полювання. Колір аністид варіює від білуватого чи жовтуватого у майже прозорих організмів, через варіанти помаранчевого та червоного — до інтенсивно-пурпурового і визначається комбінацією двох факторів — відкладенням в організмі барвників каротинової природи та заповненням кишечника їжею і продуктами травлення. Форма тіла представників підродини Anystinae округла настільки, що ширина може бути більша за довжину, щодо видів з підродини Erythracarinae, то вони овальні, деякі досить видовжені. Загальним для всіх аністид є м'який покрив з характерною полінованою поверхнею. Передня частина спинної поверхні деяких видів вкрита нетовстим, але ясно виявленим продорсальним щитом. Специфічний невеликий виріст передньої частини тіла (nasus) несе пару особливих щетинок — сенсил,

© С.Г. ПОГРЕБНЯК, 2008–2009

ще одна пара сенсил розташована на продорсумі разом з двома парами типових щетинок тіла, позаду від яких наявні дві пари плечових типових щетинок тіла. Також на продорсумі розташована пара очей. Деякі види мають ще заочні тіла, що нагадують пару очей однакового зі справжніми або більшого розміру. Хеліцери озброєні міцним гачкуватим рухливим пальцем, нерухливий палець редукований. Термінальна частина гомілки пальп озброєна кігтеподібними видозміненими щетинками, трьома або двома, різними за формою у представників різних підродин та родів аністид. Лапки ніг закінчуються двома кігтиками, які можуть бути додатково зазубреними, гребне-чи щіткоподібними, та центральним кігтеподібним емподіумом. Генітальний отвір розташований у передній черевній частині опістосоми, анальний отвір — позаду від генітального, у представників підродини *Erythracarinae* — термінально позаду. Для більшості видів аністид відомий статевий диморфізм, для одного виду (*Anystis baccharum*) характерний партеногенетичний спосіб розмноження та відсутність самців.

Фауна кліщів родини Anystidae в Україні досі вивчена вкрай фрагментарно. Перші відомості про них (Алимухамедов та ін., 1982) свідчать про знахідки *Anystis baccharum*, який розповсюджений всесвітньо, та ще про два види, *Erythracarus pyrroleucus* (визначений як *Bechsteinia schneideri*) та *Tencateia besselingi*, знайдені в Криму. Коротка нотатка Г. Головач (1988) указує на знаходження *Erythracarus parietinus* у лабораторних приміщеннях Інституту зоології, м. Київ. Новий вид нового роду (*Lacteoscytis arenaria*) описано за зборами з Чорноморського біосферного заповідника (Pogrebnyak, 1995).

Кліщі-аністиди згадуються у багатьох публікаціях із систематики кінця XIX — початку XX ст., але лише велика ревізія А. Удеманса (Oudemans, 1936) дала назву родині та двом її підродинам, а головне — суттєвіші за обсягом діагнози родів, на які можна спиратися в подальших дослідженнях. Іншим суттєвим доробком виявився огляд кліщів цієї родини дослідників з Південно-Африканської Республіки (Meuser, Ueckermann, 1987), в якому описані нові види з Африки, а також згадані деякі види з інших територій. Нарешті, найсуттєвішими публікаціями останніх років стали ревізії родів аністид Ю. Отто на базі роботи з європейськими колекціями кліщів і значних фауністичних, систематичних досліджень цього автора в Європі та Австралії (Otto, 1999a, b, c; Otto, 2000), що включають також аналіз описів видів із Середньої Азії (Кузнецов, 1983; Барило 1984а, б). У нашій публікації систематику аністид наведено в редакції Ю.Отто.

Матеріали та методи

Вивчено фауністичні збори кліщів, що мешкають на рослинах та на поверхні ґрунту, за період з 1984 до 2008 рр. Матеріали зберігаються в колекціях кліщів Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена Національної академії наук України (м. Київ) та Зоологічного музею Національного науково-природничого музею Національної академії наук України (м. Київ). Термінологія та номенклатура зовнішньої морфології кліщів базується на публікаціях А. Бейкер (Baker, 1990), Ю. Отто (Otto, 1999a, b, c) та частково адаптована до української мови.

Результати та обговорення

На території України виділяють три фізико-географічні зони — змішаних лісів, лісостепову та степову. Кліщів збирали у всіх трьох, за винятком двох гірських країн альпійського орогенезу — Карпат та Гірського Криму. Загалом виявлено 10 видів із 8 родів. Для цієї родини характерні невелика кількість видів та значна морфологічна різноманітність представників.

Anystis baccharum (Linnaeus, 1758)

Acarus baccharum Linnaeus, 1758;

Actineda baccharum (Linnaeus), Stoll, 1886;

Anystis baccharum (Linnaeus), Trägårdh, 1905; Meyer, Ueckermann, 1987.

Всесвітньо поширений партеногенетичний вид. В Україні відомий за зборами з дерев, чагарників, трав та поверхні ґрунту. Колекційні збори з Київської, Чернігівської, Черкаської, Хмельницької, Сумської, Харківської, Донецької, Миколаївської, Херсонської областей та АР Крим. Найчастіше зустрічається в чагарниках та в нижньому ярусі дерев, де може набувати високої чисельності.

Tencateia besselingi Oudemans, 1936

Tencateia besselingi Oudemans, 1936.

Вид описано з Європи (Нідерланди), відзначений для Криму (Алимухамедов та ін., 1982). В Україні відомий за зборами з трав'янистої рослинності річкових заплав, лісових боліт, остепнених схилів, морського узбережжя. Колекційні збори з Київської, Чернігівської, Черкаської, Миколаївської, Херсонської областей.

Erythracarus parietinus (Hermann, 1804)

Trombidium parietinum Hermann, 1804;

Erythraeus parietinus (Hermann), C. L. Coch, 1837;

Tarsotomus parietinus (Hermann), Oudemans, 1906;

Erythraeus comes Berlese, 1886, за Oudemans, 1936;

Erythracarus comes (Berlese), Berlese, 1903; Thor, 1912;

Erythraeus spinatus Banks, 1894, за Otto, 1999a;

Erythracarus spinatus (Banks), Oudemans, 1936;

Bechsteinia solarii Ueckermann, 1987, за Otto, 1999a;

Erythracarus parietinus (Hermann), Thor, 1912; Otto, 1999.

Вид описано з Європи — Нідерланди, Італія, відзначено також для Німеччини, України та Сполучених Штатів Америки. В Україні відомий як синантропний вид, який можна знайти в старій забудові міста всередині помешкань та зовні на стінах будівель. Існують не підтвержені колекційними зборами відомості, які свідчать про наявність цього виду в помешканнях людини в сільській місцевості на півдні України. Колекційні збори з міста Києва.

Erythracarus pyrrholeucus (Hermann, 1804)

Trombidium pyrrholeucum Hermann, 1804;

Erythraeus ruricola Dugès, 1834, за Oudemans, 1936;

Erythracarus ruricola (Dugès), Berlese, 1903; Schweizer, Bader, 1963

(частково, позначений з місцевості "Scanf");

Bechsteinia schneideri Oudemans, 1936; Meyer, Ueckermann, 1987; Ueckermann, 1987, за Otto, 1999a;

Bechsteinia californica McGregor, 1956; Ueckermann, 1987, за Otto, 1999a;

Tarsotomus terminalis Banks, 1916, за Otto, 1999a;

Chabrieria terminalis (Banks), Oudemans, 1936, за Otto, 1999a;

Erythracarus pyrrholeucus (Hermann), Oudemans, 1936; Otto, 1999.

Вид став типовим для роду за ревізією Ю.Отто (Otto, 1999a). Найдавніші записи (як *Erythraeus ruricola*) відомі для Швейцарії та Італії. Вид, певно, розповсюджений всесвітньо в субтропічному та близькому до нього кліматі, відзначений для США, Франції, України, Ірану, Узбекистану, Австралії. В Україні відомий за зборами з поверхні кам'янистого ґрунту (як *Bechsteinia schneideri*) (Алимухамедов та ін., 1982). Колекційні збори з Херсонської області та АР Крим.

Chaussieria domestica (C. L. Koch, 1847)

Erythraeus domesticus C. L. Koch, 1847;
Tarsotomus domesticus (C. L. Koch), Oudemans, 1906;
Schellenbergia domestica (C. L. Koch), Oudemans, 1936;
Erythraeus venustissimus Berlese, 1882, Canestrini, 1885, за Otto, 1999b;
Erythracarus venustissimus (Berlese), Vitzthum, 1928, Schweizer, 1951, Schweizer, Bader, 1963;
Schellenbergia venustissima (Berlese), Oudemans, 1936;
Chaussieria venustissima (Berlese), Hutterer, Rack, 1977, Hutterer, 1978 (як *Schellenbergia venustissima* (Berlese));
Chaussieria venustissima (C. L. Koch), Naudo, 1977, Meyer, Ueckermann, 1987 (частково, в описі матеріалів з Європи), Otto, Olomski, 1944;
Erythraeus parietinus (Hermann), Berlese, 1882, Canestrini, 1885, Berlese, 1886 (помилкове визначення), за Otto, 1999b;
Tarsotomus berlesei Oudemans, 1906, за Otto, 1999b;
Erythracarus berlesei (Oudemans), Vitzthum, 1928;
Schellenbergia berlesei (Oudemans); Oudemans, 1936.
Chaussieria berlesei (Oudemans), Meyer, Ueckermann, 1987;
Chaussieria maritima Evans, Browning, 1953, Meyer, Ueckermann, 1987, за Otto, 1999b;
Chaussieria domestica (C. L. Koch), Meyer, Ueckermann, 1987, Otto, 1999.

Вид став типовим для роду за ревізією А.Удеманса (Oudemans, 1936). Найдавніші записи (як *Erythraeus venustissimus*) відомі для континентальної Італії та Сицилії. Вид широко розповсюджений, відзначений для Великої Британії, Німеччини, Австрії, Італії, Ірану, Узбекистану. В Україні відомий за зборами з поверхні глинистого чи кам'янистого ґрунту. Однаково часто трапляється в містах, агроценозах, природних біотопах. Колекційні збори з Київської, Черкаської, Миколаївської, Херсонської областей.

Paratarsotomus sabulosus (Berlese, 1885)

Erythraeus sabulosus Berlese, 1885;
Erythracarus sabulosus (Berlese), Berlese, 1903;
Erythracarus sabulosus Berlese var *oelandicus* Trägårdh, 1915, за Otto, 1999c;
Tarsotomus sabulosus (Berlese), Oudemans, 1936;
Tarsotomus oelandicus (Trägårdh), Oudemans, 1936;
Tarsotomus reckae Meyer, Ueckermann, 1987, за Otto, 1999c;
Paratarsotomus sabulosus (Berlese), Otto, 1999c.

Вид уперше згадано з континентальної Італії, відзначено також додатково з Італії, Німеччини та України (Otto, 1999c). За ревізією Отто (Otto, 1999c) встановлено типовий матеріал (голотип та два паратипи) з Австрії. В Україні відомий за зборами з поверхні ґрунту та злакової рослинності в місцях, де є оголена глиниста чи піщана поверхня з розрідженою дерниною. Зустрічається також на гранітних відшаруваннях з бідною трав'янистою рослинністю. Колекційні збори з Київської, Миколаївської, Херсонської областей.

Lacteoscythis arenaria Pogrebnyak, 1995

Lacteoscythis arenaria Pogrebnyak, 1995.

Вид описано з України. Зустрічається у степовій зоні на піщаних дюнах. Кліщі мають незвичну для аністид здатність закопуватись в пісок для схову, хоча ведуть типовий для представників родини хижий спосіб життя і надзвичайно швидко пересуваються поверхнею ґрунту. Колекційні збори з Херсонської області (Чорноморський біосферний заповідник).

Tarsolarcus longisetus Barilo, 1984

Tarsolarkus longisetus Barilo, 1984 (помилкова транскрипція родової назви).

Вид описано з Середньої Азії (Узбекистан). В Україні відомий за зборами з поверхні ґрунту, на солонцях Азовського узбережжя. Колекційні збори з Херсонської області. Рід репрезентовано в Україні принаймні ще двома неідентифікованими видами за зборами з Київської, Черкаської, Херсонської областей. На жаль, описи існуючих видів роду далеко не повні, що не дає можливості визначити статус неідентифікованих видів без ревізії типових матеріалів існуючих.

Tarsotomus hercules (Berlese, 1882)

Erythraeus hercules Berlese, 1882, Canestrini, 1885;

Erythracarus hercules (Berlese), Berlese, 1903;

Absoloniana diversipes Willmann, 1940, Barilo, 1984a, Meyer, Ueckermann, 1987, за Otto, 1999c;

Tarsototomus hercules (Berlese), Oudemans, 1936, Otto, 1999.

Вид описано з о. Сицилії в Італії, відомий також за матеріалами з Франції, Боснії, Ірану та України (Otto, 1999c). Трапляється у степовій частині півдня України в напівпустельних біотопах на глинистих, вапнякових та піщаних ґрунтах. Колекційні збори з Запорізької та Херсонської областей.

Tarsotomus ignicolus (Barilo, 1984)

Parabsolonia ignicola Barilo, 1984, за Otto, 1999c;

Tarsotomus ignicolus (Barilo), Otto, 1999.

Вид описано з півдня Узбекистану (Баріло, 1984б), відомий за матеріалами з України (Otto, 1999c). Колекційні збори з Херсонської області (Чорноморський біосферний заповідник). За першоописом цей вид номіновано як окремий рід. Опис виконано за єдиним екземпляром, самицею, але з подальших контактів з автором опису стало відомо, що ці кліщі досить звичайні для передгір'їв Узбекистану, були непогано кількісно представлені в колекції О.Б. Баріла та мають варіації за кількістю неотрихічних щетинок на спинному боці тіла. На мою думку, деякі особливості морфології цих кліщів, у першу чергу, більша кількість неотрихічних щетинок, що також було згадано в ревізії Ю.Отто (Otto, 1999c), не виводять матеріали з України за рамки опису виду. Ці кліщі трапляються на поверхні ґрунту, в місцях, де в значній кількості наявний мох чи лишайник, через що цілком вірогідне набагато ширше поширення їх у степовій зоні України.

Аналіз фауністичних зборів свідчить про більшу різноманітність видів кліщів-аністид у степових областях України, але остаточно стверджувати це заважає недостатня вивченість обох гірських країн та передгір'їв, додаткові збори з яких можуть суттєво розширити наші відомості про хижих кліщів, що мешкають на поверхні ґрунту та на рослинності.

- Алимухамедов С.Н., Успенский Ф.М., Кузнецов Н.Н., Сизова И.Ю. Вредные и полезные клещи Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1982. — 134 с.
- Барило А.Б. Новые данные по систематике анистид (Acariformes, Prostigmata) фауны Узбекистана // Зоол. журн. — 1984а. — **68**, вып. 7. — С. 1004–1011.
- Барило А.Б. Новые клещи семейства Anystidae (Acariformes, Prostigmata) фауны Узбекистана // Зоол. журн. — 1984б. — **68**, вып. 11. — С. 1734–1738.
- Головач Г.П. Новый для фауны СССР вид анистид (Trombidiformes, Anystidae) // Вестн. зоологии. — 1988. — № 1. — С. 56.
- Кузнецов Н.Н. Клещи семейства Anystidae (Acariformes, Prostigmata) фауны СССР // Бюл. гос. Никит. ботан. сада. — 1983. — Вып. 51. — С. 87–93.
- Baker A. S. A survey of external morphology of mites of the superfamily Eupodoidea Banks, 1894 (Acari: Acariformes) // Journal of Natural History. — 1990. — **24**. — P. 1227–1261.
- Meyer (Smith) M. K. P., Ueckermann E. A. A taxonomic study of some Anystidae (Acari: Prostigmata). — Pretoria: Entomol. Mem. Dep. Agric. Wat. Supply Repub. S. Afr., 1987. — Vol. 68. — 37 p.
- Otto J. C. Revision of the genus *Erythracarus* Berlese (Acarina: Anystidae: Erythracarinae) // Journal of Natural History. — 1999а. — **33**. — P. 825–909.
- Otto J. C. Systematics and natural history of the genus *Chaussieria* Oudemans (Acarina: Prostigmata: Anystidae) // Zoological Journal of the Linnean Society. — 1999b. — **126**. — P. 251–306.
- Otto J. C. The taxonomy of *Tarsotomus* Berlese and *Paratarsotomus* Kuznetsov (Acarina: Anystidae: Erythracarinae) with observation on the natural history of *Tarsotomus* // Invertebrate taxonomy. — 1999с. — **13**. — P. 749–803.
- Otto J. C. A cladistic analysis of Erythracarinae (Acarina: Prostigmata: Anystidae), with the description of a new genus // Systematic Entomology. — 2000. — **25**, N 4. — P. 447–484.
- Oudemans A. C. Neues über Anystidae (Acari) // Archiv für Naturgeschichte. — 1936. — **5**. — P. 364–446.
- Pogrebnyak S. G. New anystid mite genus and species (Acari, Trombidiformes) from Ukraine // Journal of Ukrainian Entomological Society. — 1993 (1995). — **1**, N 3–4. — P. 11–18.

С.Г. Погребняк

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ХИЩНЫХ КЛЕЩЕЙ-АНИСТИД
(TROMBIDIFORMES, PROSTIGMATA, ANYSTIDAE) В УКРАИНЕ

На территории Украины обнаружены представители 10 видов хищных клещей-анистид. Отмечены типичные местообитания этих видов.

Ключевые слова: Anystidae, клещи, распространение, фауна, Украина.

S.G. Pogrebnyak

PREDATORY ANYSTID MITES (TROMBIDIFORMES,
PROSTIGMATA, ANYSTIDAE) DISTRIBUTION IN UKRAINE

The 10 Anystid mite species are recorded in the territory of Ukraine. Typical habitats and territories are specified.

Key words: Anystidae, mites, distribution, fauna, Ukraine.